

https://doi.org/10.31516/2410-5325.068.21

УДК 091“15”:027.54(477-25)

М. А. Підгорбунський, кандидат історичних наук, доцент, Науково-дослідний інститут, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

nikolauspidg@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-2678-5147

ДЕМЕСТВЕННИЙ І ПУТНІЙ СПІВИ — ГЕНЕЗИС ТА МІСЦЕ В ЦЕРКОВНОМУ БОГОСЛУЖІННІ

Розглянуто стародавні види церковного співу: демественний та путній. Проаналізовано різні гіпотези їхнього зародження та розвитку в богослужінні Української православної церкви. Визначено характерні особливості демества та путнього співу починаючи з XVI по XVIII ст. Виявлено, що в XVI ст. формується демественний і путній нотописи, які склалися із самостійних і видозмінених знаків Стовпової невменної та кондакарної нотацій. Окреслено, що періодом розквіту демественного і путнього наспівів в українському православному богослужінні вважається XVII ст., і подібно до Стовпового невменного розспіву ці наспіви мали послівочну структуру. Визначено, що демественний і путній співи є наспівами та стильовими підвидами Стовпового невменного розспіву.

Ключові слова: *демество, путній спів, нотопис, церковні піснеспіви, наспіви, розспіви, півчі рукописи.*

Н. А. Подгорбунский, кандидат исторических наук, доцент, Научно-исследовательский институт, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

ДЕМЕСТВЕННОЕ И ПУТЕВОЕ ПЕНИЕ — ГЕНЕЗИС И МЕСТО В ЦЕРКОВНОМ БОГОСЛУЖЕНИИ

Рассмотрены древние виды церковного пения: демественное и путевое. Проанализированы различные гипотезы их зарождения и развития в богослужении Украинской православной церкви. Определены характерные особенности демества и путевого пения начиная с XVI по XVIII в. Выведено, что в XVI в. формируется демественная и путевая нотации, которые состояли из самостоятельных и видоизмененных знаков Столповой невменной и кондакарной нотаций. Очерчено, что периодом расцвета демественного и путевого напевов в украинском православном богослужении считается XVII в., и подобно Столповому невменному распеву эти напевы имели попевочную структуру. Определено, что демественное и путевое пение является напевами и стилевыми подвидами Столпового невменного распева.

Ключевые слова: *демество, путевое пение, нотация, церковные песнопения, напевы, распевы, певчие рукописи.*

М. А. Pidhorbunskyi, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Research Institute, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

DEMESVENNY CHANT AND ZNAMENNY CHANT PROPER — GENESIS AND POSITION IN THE CHURCH SERVICES

The aim of this paper is to determine the periods of formation and development of Demesvenny chant and Znamenny chant proper, the analysis of their use in the worship of the Ukrainian Orthodox Church.

Research methodology is based on system analysis that made it possible to analyze and study handwritten singing collections, to determine the temporal and quantitative characteristics of the analyzed material, statistical and chronological methods were used.

Results. The ancient manuscripts and a number of modern studies on Demesvenny chant and Znamenny chant proper are analyzed. In the period of its inception and formation, Demesvenny chant was called «*Demestvo*». In old Ukrainian chronicles since the 15th century Znamenny chant proper was called «*Znamenny chant proper*». Demesvenny chant and Znamenny chant proper are varieties of Pillar of dumb chant. Over time, Demesvenny chant and Znamenny chant proper from the secondary singing styles formed into tunes with their own characteristic notations. In contrast to Piller Neumann's chant, these tunes do not cover the whole circle of liturgical chants. In Demesvenny chant and Znamenny chant proper, the chanting structure is preserved, but the boundaries of the chants become more shaky and mobile. All this gives Demesvenny chant and Znamenny chant proper melodies a dynamic and expressive character, which was manifested in a special festivity and solemnity of chants.

Novelty. It is established that the name "Znamenny chant proper" is associated with the middle voice "put", which in polyphony indicated the direction of movement of the main melody of the chant. It has been determined that Demesvenny chant and Znamenny chant proper are tunes, as they are melodies that are intended for singing certain hymnographic groups of chants.

The practical significance. The results of this work can be used in further in-depth studies of singing manuscript collections of the Ukrainian Orthodox Church.

Keywords: *Demesvenny chant, Znamenny chant proper, notation, church chants, tunes, chants, singing manuscripts.*

Постановка проблеми. Аналізуючи праці вчених, присвячених демественному та путньому співам, слід зазначити, що кілька важливих питань потребують розгляду. Зокрема походження назв «путній спів» та «демество», їхнє використання в богослужбовій практиці з XV–XVIII ст., а також питання, чи є ці співи наспівами або розспівами.

У давньоруській музичній культурі православної церкви були поширені демественний і путній співи, які активно використовувалися в богослужінні до XVIII ст. Вони є стильовими підвидами Стовпового невменного розспіву, їхня поява датується приблизно XV ст. У період свого зародження та становлення демественний спів мав назву «демество». У пізніший період його почали називати «демественний спів» і навіть «демественний розспів». У давньоруських літописах, починаючи з XV ст., путній спів мав назву «путевое пение» або «путное пение».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час учені вважали, що демество в Київській Русі виникло в XI ст. Такої думки дотримували митрополит Євгеній (Болховитінов) (1821), протоієрей Д. В. Разумовський (1869), історик В. В. Стасов (1894), дослідник, уставщик Л. Ф. Калашніков (1911) та ін. У своїх працях вони посилялися на «Степенну книгу», яка є стародавньою пам'яткою XVI–XVII ст. і написана півуставом та скорописом. Однак критика «Степенної книги» у XIX ст. поставила під сумнів достовірність поданих у ній відомостей. Сьогодні серед сучасних дослідників поширена думка, що демественний та путній співи є розспівами в богослужінні православної церкви (Шабалин, 2014; Лозовая, Шевчук, 2000). Аналізуючи характерні особливості розспіву і наспіву в богослужінні Української православної церкви, потрібно зазначити, що демественний та путній співи не можна вважати розспівами. Вони мають всі ознаки наспіву, які визначені І. А. Гарднер, однак потребують певного уточнення.

Мета статті — визначити періоди становлення та розвитку демественного і путнього співів, проаналізувати використання в богослужінні Української православної церкви.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед науковців та мистецтвознавців існують різноманітні гіпотези щодо походження демественного співу. Так, тривалий час, а саме з XIX і до середини XX ст., серед учених побутувала думка, що демество в Київській Русі виникло в XI ст. Музичний критик та історик В. В. Стасов уважав його візантійським за походженням, наслідуванням манери греків прикрашати статутний спів «руладами і вставками своєї фантазії». За твердженням дослідника, демественний спів побутував на території Київської Русі в усній співочій традиції з XI ст. Починаючи з XVI ст. цей спів зафіксований у богослужбових збірниках, оскільки «стало неможливо утримати в пам'яті всі їх (півчих) незлічені фантазії». Постає необхідність написання в «співочих книгах всього того, що співалося і зналося напам'ять», тоді «внесли на сторінки півчих книг і демественний спів». За твердженням В. В. Стасова, це був вже не той спів, яким руські півчі XI ст. «наслідували демественників грецьких, а демественний спів XVI ст., яким його застав час написання, і, звичайно, ціла прірва лежить між цими двома співами» (Стасов, 1894).

У своєму дослідженні «Заметки о демественном и троестрочном пении» В. В. Стасов посиляється на працю митрополита Київського та Галицького Євгенія (в миру — Євфимій Олексійович Болховитінов) «О русской церковной музыке» (1821 р.), яка була присвячена демественному співу. На думку дослідника, Київський митрополит першим відзначив одне важливе місце в «Степенній книзі», яке зберегло свідчення про стародавній церковний спів та півчих XI ст. Наведемо цю

цитату з літопису без змін: «Веры же ради христолюбивого Ярослава приидоша к нему от Царяграда богоподвизаемии трии певцы гречестии с роды своими, от них же нача быти в русей земли ангелоподобное пение, изрядное осмогласие и паче же и трисоставное сладкогласование и самое прекрасное демественное пение» (Евгений, 1821). Звертаючись до Іоакимового літопису, митрополит Євгеній наводить свідчення про те, що до Великого київського князя Володимира надіслано демественників з болгар. У зв'язку з цим митрополит висновує, що, окрім Стівпового невменного співу, болгарські наспіви та демественний простий спів слід уважати стародавнішими в давньоруській православної церкві. Митрополит Євгеній додає, що демественним співом називається певний стародавній наспів, «образцоватее» Стівпового невменного, але який має менше гармонійних мелодій, ніж грецький (Евгеній, 1821, с. 150).

Дослідник Д. В. Разумовський також уважав, що демественний спів є візантійським, а занесли його в Київську Русь балканські слов'яни. За твердженням ученого, цей спів до XVI ст. використовували в домашньому побуті як «ежедневное благочестивое упражнение» (Разумовский, 1869, с. 180–181). В. М. Металлов у своїх дослідженнях певною мірою підтримує гіпотезу Д. В. Разумовського. У праці «Богослужбное пение Русской Церкви. Период домонгольский» науковець зазначав, що демественний спів є результатом творчості мирських співаків, здатних до церковного співу, які не входили до церковного кліру (Металлов, 1912, с. 144).

Демественний спів, стверджує І. А. Гарднер, «принаймні почасти є подальшим розвитком і модифікацією кондакарного виду співу», який існував у Київській Русі поряд зі Стівповим невменним розспівом у XI–XIII ст. За твердженням ученого, демественний спів розвивався при кафедральних соборах, де богослужіння відбувалося шляхом проспівування окремих віршів і псалмів, без використання піснеспівів, підпорядкованих системі осмогласія, а саме стихир, догматиків, канонів тощо (Гарднер, 2004). Із гіпотезою І. А. Гарднера погоджується Н. Д. Успенський, який зазначав, що мелодика і ритміка демественного співу доволі складна порівняно із Стівповим невменним розспівом і Путнім співом. Зважаючи на це, виконавець, на думку вченого, повинен мати певні професійні і практичні навички, а такі майстри були при кафедральних соборах великих міст (Успенский, 1971).

У передмові до старообрядницького видання «Азбуки демественного пения», виданого Л. Ф. Калашниковим у 1911 р., ідеться про давнє походження демественного співу, висхідного, судячи з літописних даних, до XI ст. (Калашников, 1911). Під літописом мається на увазі вже згадана «Степенна книга» з її сказанням про «богогласний спів від

греків». Однак критика цієї книги як надійного джерела літописних відомостей, що розпочалась у XIX ст., зазначає Б. П. Кутузов, поставила під сумнів достовірність наведених у ній відомостей. Дослідник уважав, що демественний спів є однією зі складових Стовпової невменної системи. Цей спів, за твердженням ученого, є доволі складним і урочистим, він використовувався під час святкових або архієрейських богослужінь, зустрічей поважних осіб, святкування військових перемог тощо. Невеликий репертуар та незначна кількість списків демественного співу, на думку Б. П. Кутузова, пояснюється звичаєм співати демеством лише в окремих випадках і спеціально підготовленим хором півчих (Кутузов, 2008).

Сучасна медієвістика відхилила твердження, що демественний спів виник у Київській Русі в XI ст. Головним аргументом стало те, що найдавніша згадка про демественний спів трапляється лише в 1479 р. у Воскресенському літописі. Це опис смерті князя Дмитрія Красного (1441 р.), коли вмираючий, прийшовши до тям (або в маренні), «начат пети демеством», а також інші богородничні (Полное собрание русских летописей, 1859, с. 110). На думку професора І. А. Гарднера, князь співав одним із чотирьох голосів багатоголосного пісенспіву, який називався «демество». Якщо князь дійсно виконував пісенспіви ремеством, тоді, вважає дослідник, цей вид співу виник значно раніше, хоча на сьогодні не існує жодних документальних підтверджень раннього його побутування (Гарднер, 2004, с. 380–381). Потрібно також зазначити, що ми не маємо документальних підтверджень існування багатоголосних пісенспівів у першій половині XV ст., про які зазначає професор І. А. Гарднер.

Терміни «демество», «верх», «низ», «пут» (путь) знаходимо в співо-чих рукописах другої половини XV — на початку XVI ст. Вони розмі-щуються перед початком пісенспіву або виносяться на поля рукопису. Ці терміни трапляються в різних комбінаціях: як у нотованих, так і в ненотованих пісенспівах. В одиночному використанні частіше вико-ристовували терміни «демество» і «пут», рідше — «верх» і «низ». У першій половині XVI ст., крім одиночних термінів, відбувається поєднання термінів, наприклад, «демество — верх» або «демество — пут». Це перші спроби фіксації демественного багатоголосся, де «верх» використову-вався в заключній частині пісенспіву, коли співали всі присутні на бого-служінні.

Демественні пісенспіви наприкінці XV — початку XVI ст. записува-лися за допомогою Стовпового невменного нотопису. Творці демествен-ної нотації не створювали нове, а ґрунтувалися на знайомих накресленнях звичайних стовпових невмів, комбінуючи їх у різноманітних варіаціях (Шиндин, 1979). Так, у демественних азбуках не наведено назви нотних

знаків та їх сполучень, вони в більшості подібні до стовпових та путніх невим і кондакарних знаків, тому їх назву перенесли на демество. У демественному нотописі подібними до стовпового є такі знаки: крюки, стріли, паракліт, палка, криж, мечик, рог, скамейца та ін. Великі знаки (іпостасі) кондакарного нотопису графічно схожі з демественними знаками, наприклад, параклітики і лігізма. Типологічну схожість мають певні об'єднання знаків — це лігізма і ставрос, лігізма кругла і кутова. У путній і демественній нотації, зазначає Г. А. Пожидаєва, близько третини нотних знаків є спільними: різновиди голубчика і мечика ключового; ометні і крижні знаки — крюки, мечики і стріли; непостійні знаки — скамейца непостійна і переводка непостійна тощо (Пожидаєва, 2017).

У другій половині XVI ст. продовжується формування демественної нотації, вона починає використовувати елементи Стовпової невименої в ускладненішому вигляді. Хоча в демественній нотації не застосовувалася таємнозамкненість, яка характерна для Стовпового невименого нотопису, проте вироблені стилістичні закономірності, що значно вплинули на еволюцію руського співочого мистецтва. Поступово формувався урочистий стиль наспіву з широкими проспівуваннями окремих складів тексту. Демественний спів, зазначає Н. Д. Успенський, відрізняє також оригінальність кінцевих поспівок, основаних на стрибках голосу, змінюваних поступеним рухом, без оспівування заключного тону. Він ніби замаскований, з'являється у синкопованому русі лише наприкінці фрази, створюючи таким чином «ефект несподіванки» (Успенський, 1971). У письмових пам'ятках XVI–XVII ст. демественний спів часто називали «красним», тобто красивим, розкішним, прекрасним. Репертуар демественного співу охоплює окремі піснеспіви Обіхода, Свят і Трезвонів, Стихираря постного, Октоїха та Ірмологіона. Найяскравішими піснеспівами є «На реках вавилонських», величання на свята, задостойники, співи великодньої служби. Демеством також виспівували піснеспіви святкової літургії (Успенський, 1971).

Демество стало наприкінці XVII ст. одним із найуживаніших і найулюбленіших святкових співів, активно перекладалося на лінійну нотацію. У результаті цього до нашого часу дійшла значна кількість рукописів як з демественною, так і з лінійною нотацією, що фіксує демественні піснеспіви. Однак в XVIII ст., подібно до путнього співу, демественний спів починає виходити з ужитку в богослужіннях Української православної церкви. І якщо деякі з путніх наспівів увійшли в синодальні видання, щодо демественного співу ситуація інша. Відповідно, наші судження про демественний спів можуть базуватися лише на стародавній рукописній традиції і на сучасній практиці старообрядців. Завдяки рукописам старообрядців на межі XVIII–XIX ст., демественний спів

почав відроджуватися в монодійній традиції. У співочу практику знову вводилася демественна нотація, яка стала вельми вагомим компонентом старообрядницької співочої культури. В історії демественного співу, зазначає М. В. Богомолова, почався останній, четвертий період, що триває до нашого часу. Його відмінною ознакою є наявність сотень примірників Демественників, які відтворюють один із видів багатоголосся — демество. Слід зазначити, що записи піснеспівів у старообрядницьких Демественниках є копіями із записів піснеспівів XVII ст., новим було тільки введення степенних і вказівних помет. Сучасний склад старообрядницьких Демественників порівняно зі складом ранніх рукописів значно скорочений, нині в основному представлені святкові піснеспіви (Богомолова, 2012).

Походження та використання путнього співу в богослужінні є дискусійним у медієвістиці. Сучасні дослідники намагаються перекласти староруську назву «путевое пение» (або «путное пение») як путевой, путьовий, путевий спів. Така кількість варіантів перекладу пояснюється тим, що в українській мові слово «путь» було замінено на «шлях». А перекласти «путевое пение» на «шляховий спів», на нашу думку, не зовсім правильно, оскільки слово «путь» у давнину мало кілька значень. Тому під час перекладу староруських слів сучасною українською мовою потрібно намагатися максимально зберегти первинну назву, щоб не втратити етимологію, особливо це важливо в церковній термінології. Уважаємо, варіант перекладу — «путній спів» доцільнішим, максимально наближеним до староруської назви. Д. В. Разумовський уважав, що цей спів виник під час далеких богомольних походів, тому і дістав назву «путній». Путній спів на початку свого існування, на його думку, не призначався для виконання в храмі і не був підпорядкований системі осмогласія (Разумовский, 1886, с. 37).

Учений І. А. Гарднер стверджує, що слово «путь» у давнину мало й інше значення — звичай, правило, спосіб. Пізніше так називали другий згори рядок співочих знаків у багатоголосних безлінійних богослужбових партитурах. На відміну від Д. В. Разумовського дослідник І. А. Гарднер вважає, що путній спів призначений лише для виконання в храмі урочистих, святкових богослужінь. До них належать такі піснеспіви, як святий дванадцяті свята, деякі піснеспіви на освячення храмів, при вінчанні тощо (Гарднер, 2004, с. 386).

«Стиль путнього розспіву», зазначає Д. С. Шабалін, запозичено з монастиря Путна під час другого південнослов'янського впливу (Шабалин, 2014, с. 10). Ідеться про Путнянський православний чоловічий монастир у Румунії, у с. Путна Сучавського повіту. Цей монастир оснований 1466 р. молдавським воєводою Штефаном III і названо на честь Успіння Богородиці. Дослідник не наводить ніяких фактів на

підтвердження своєї гіпотези. Зважаючи, що заснування відбувалось у 1466 р., а закінчення будівництва всього комплексу – у 1481 р., мало ймовірно, що за такий короткий період у монастирі сформувався власний стиль виконання богослужбових піснеспівів, який поширився і на українських теренах. Перші згадки про «пут» в українських богослужбових рукописних збірниках трапляються наприкінці XV ст.

Походження назви «путній спів», на нашу думку, пов'язано з середнім голосом «пут», який посідав провідне місце в багатоголосних безлінійних богослужбових партитурах наприкінці XV – початку XVI ст. Середній голос у цих багатоголосних піснеспівах означував напрямок руху головної мелодії. З часом «пут», який був незмінний і мав провідне значення, використовувався в різних варіаціях під час Православного богослужіння. Спочатку у вигляді двоголосся, потім триголосся, і з часом пут з другорядного співочого стилю виокремився у своєрідний наспів зі своїм нотописом, ставши одним із різновидів Стовпового невменного розспіву.

XVII ст. можна уважати періодом розквіту путнього наспіву в українському православному богослужінні. Подібно до Стовпового невменного розспіву путній наспів вже мав поспівочну, або центонну структуру, охоплював не тільки поспівки, або кокізи, а й також фіти. Путні поспівки і фіти утворювали свою путню систему осмогласія. Як зазначає дослідник Б. П. Кутузов, для путніх піснеспівів характерна певна варіаційна розробка мелодій та ускладнення ритмічного малюнку з характерним поєднанням синкопованих дрібних тривалостей з довгими витриманими нотами (Кутузов, 2008).

У путньому співі відсутня диференціація мелодій на силабічний, невматичний та мелізматичний типи, що також характерно для Стовпового співу. Відсутність яскравих гласових характеристик, так само, як і відсутність мелодійної ієрархії, пов'язана з тим, що путній наспів призначався виключно для виконання святкових служб. Під час богослужіння путній спів чергується із Стовповим розспівом та демественним співом, що створюють певний контраст у мелодиці піснеспівів. Найтиповішими для путнього наспіву були такі піснеспіви: великі водосвятні стихири, «З нами Бог», святкові величання, «славники» під час входу духовенства до віттаря, «Еліці во Христа» тощо.

Починаючи із XVIII ст. путній спів поступово зникає із богослужбової практики православної церкви. Останні його зразки знаходяться в синодальних виданнях, а саме в Обіході церковного нотного співу різних розспівів, де розміщені путні задостойники і величання. Незначна кількість путніх наспівів, записаних «путьом стовповим»,

збереглася в старообрядницьких рукописах XVIII–XX ст. Під час порівняння стовпової і путньої мелодій, розспівуючи один і той же богослужбовий текст, можна побачити значну кількість тотожностей. Це виявляється в збігу як великих структурних розділів піснеспівів, так і в структурних елементах кожної стовпової і путньої поспівки. Дослідник М. В. Бражников, аналізуючи путні та стовпові невми, зазначає, що четверта частина назв співпадає. Це свідчить про те, що путній спів сягає своїм корінням Стовпового невменного розспіву. З'являються також і нові знаки, відсутні в Стовповому нотописі. На жаль, у путніх «азбуках» немає відомостей про музично-співоче значення цих знаків (Бражников, 1972, с. 371).

На першому етапі свого розвитку путній спів записувався невменною нотацією («путь стовповий») і був другорядним порівняно з репертуаром Стовпового невменного розспіву. У результаті чого в рукописах XV ст. вельми складно виокремити путні піснеспіви із загальної маси стовпових. У другій половині XVI ст. починає формуватися путній нотопис, який складався із самостійних знаків і видозмінених знаків Стовпової невменної нотації. Поступово Путній наспів стає самостійнішим і відрізнявся більшою урочистістю та розспівністю від Стовпового розспіву. Вершиною його розвитку є перша половина XVII ст., з'являються перші путні абетки, що входили до складу Стовпових абеток, а дещо пізніше — путні кокізники та фітники. Виникає специфічна термінологія, яка визначала належність певних поспівок до путнього наспіву («пут», «путній», «путьом»). Таким чином, у XVII ст. путні піснеспіви повністю сформувалися як окремий наспів зі своєю характерною нотацією.

Важливе питання, яке також остаточно не вирішене і щодо якого немає єдиної позиції серед науковців — путній спів є розспівом чи наспівом. Значна частина дослідників вважає, що путній спів — це розспів. У староруській церковній літературі відсутній термін «путній розспів», на протипагу в стародруках знаходимо «путевое пение» або «путное пение». Дослідник І. А. Гарднер у своїй праці «Богослужбное пение русской православной церкви» надає визначення розспіву та наспіву. Розспівом він називає систему мелодій, які мають свої особливі естетичні музичні закони, зі своїм властивим методом узгодження музичного елемента з текстом. Водночас автор зазначає, що розспіви поділяються на дві групи: повні і неповні. Повні розспіви мають наспіви до всіх груп і типів піснеспівів, а неповні — лише до окремих груп або типів (Гарднер, 2004, с. 110). Наспівом у межах розспіву, за твердженням дослідника І. А. Гарднера, може бути: а) група мелодій, призначених для співу певної гімнографічної групи піснеспівів; б) мелодії відомого походження, що мають місцевий або обласний варіанти (Гарднер, 2004,

с. 112). Путній спів — це група мелодій, призначених для святкових служб Православної церкви, який був поширений на українських теренах. Це дозволяє, згідно з визначенням І. А. Гарднера, стверджувати, що путній спів є наспівом в українському православному богослужінні.

Висновки. Проаналізувавши стародавні рукописи та сучасні дослідження, присвячені демественному та путньому співу, можемо підсумувати, що демественний і путній співи є різновидами Стовпового невменного розспіву. Як наспіви вони є мелодіями, що призначені для співу певних гімнографічних груп піснеспівів. На відміну від Стовпового невменного розспіву, ці наспіви не охоплюють все коло богослужбових піснеспівів.

Походження назви «путній спів» пов'язано з назвою середнього голосу «пут», який у багатоголосці означував напрямок руху головної мелодії піснеспіву. Із часом путній спів з другорядного співочого стилю виокремився у своєрідний наспів зі своїм нотописом.

У демественних азбуках, путніх кокізниках та фітниках нотні знаки та їхнє сполучення здебільшого подібні до стовпових невм і кондакарних знаків. У демественному та путньому співі зберігається поспівочна структура, але межі поспівок стають хиткішими і рухливішими. Усе це надає демественним та путнім мелодіям динамічності і виразності, що виявлялося в особливій святковості та урочистості піснеспівів.

Список посилань

- Богомолова, М. В. (2012). *Демественное пение*. Восстановлено из <http://www.pravenc.ru/text/171656.html>.
- Бражников, М. В. (1972). *Древнерусская теория музыки*. Москва.
- Гарднер, И. А. (2004). *Богослужбное пение Русской Православной Церкви*. (Т. 1). Москва.
- Евгений (Болховитинов). (1821). О русской церковной музыке. *Отечественные записки*, 19, 145–157. Санкт-Петербург.
- Калашников, Л. Ф. (1911). *Азбука демественного пения*. Киев: Знаменное пение.
- Кутузов, Б. П. (2008). *Русское знаменное пение*. Москва.
- Лозовая, И. Е., Шевчук, Е. Ю. (2000). *История русского церковного пения*. Восстановлено из http://yakov.works/lib_sec/12_1/loz/ovaya.htm.
- Металлов, В. М. (1912). *Богослужбное пение Русской Церкви в период до-монгольский по историческим, археологическим и палеографическим данным*. (Т. XIV). Москва.
- Пожидаева, Г. А. (2017). *«Демественное ключевое знамя» и его современное прочтение*. Восстановлено из http://www.drevnyaya.ru/vyp/stat/s1_3_8.pdf
- Полное собрание русских летописей*. (1859). Воскресенская летопись. (Т. VIII). Санкт-Петербург.
- Разумовский, Д. В. (1886). *Богослужбное пение православной греко-российской церкви*. Москва.
- Разумовский, Д. В. (1869). *Церковное пение в России*. Москва.

- Стасов, В. В. (1894). Заметки о демественном и троестрочном пении. *Собрание сочинений В. В. Стасова*. (с. 107–128). Санкт-Петербург.
- Успенский, Н. Д. (1971). *Древнерусское певческое искусство*. Москва.
- Шабалин, Д. С. (2014). *Избранные знаменные песнопения. Материалы и исследования по древнерусской музыке*. (Т. 7). Москва.
- Шиндин, Б. А. (1979). Проблема происхождения демественного роспева в отечественном музыкознании. *Проблемы истории и теории древнерусской музыки*. А. С. Белоненко, А. Н. Кручинина (Ред.). (с. 109–123). Ленинград: Музыка.

References

- Bogomolova, M. V. (2012). *Demesvenny chant*. Retrieved from <http://www.pravenc.ru/text/171656.html>. [in Ukrainian].
- Brazhnikov, M. V. (1972). *Old Russian theory of music*. Moscow. [in Russian].
- Gardner, I. A. (2004). *Liturgical singing of the Russian Orthodox Church*. (Т. 1). Moscow. [in Russian].
- Eugene (Bolkhovitinov) (1821). About Russian church music. *Otechestvennye zapiski*, 19, 145–157. St. Petersburg. [in Russian].
- Kalashnikov, L. F. (1911). *The ABC of Demesvenny chant*. Kyiv: Znamennoe penie. [in Ukrainian].
- Kutuzov, B. P. (2008). *Russian Znamenny Singing*. Moscow. [in Russian].
- Lozova, I. E., Shevchuk, E. Y. (2000). *The history of Russian church singing*. Retrieved from http://yakov.works/lib_sec/12_v/loz/ovaya.htm. [in Ukrainian].
- Metallov, V. M. (1912). *Liturgical singing of the Russian Church in the pre-Mongol period according to historical, archaeological and paleographic data*. (Т. XIV). Moscow. [in Russian].
- Pozhidaeva, G. A. (2017). *The « Demesvenny Key Flag» and its modern reading*. Retrieved from http://www.drevnyaya.ru/vyp/stat/s1_3_8.pdf [in Ukrainian].
- Complete collection of Russian chronicles*. (1859). Resurrection Chronicle. (Т. VIII). St. Petersburg. [in Russian].
- Razumovsky, D. V. (1886). *Liturgical singing of the Greek-Russian Orthodox Church*. Moscow. [in Russian].
- Razumovsky, D. V. (1869). *Church singing in Russia*. Moscow. [in Russian].
- Stasov, V. V. (1894). Notes on *Demesvenny* and triple singing. *Collected Works of V. V. Stasov*. (p. 107–128). St. Petersburg. [in Russian].
- Uspenskii, N. D. (1971). *Old Russian singing art*. Moscow. [in Russian].
- Shabalin, D. S. (2014). *Selected Banner Chants. Materials and research on Old Russian music*. (Т. 7). Moscow. [in Russian].
- Shindin, B. A. (1979). The Problem of the Origin of Demesvenny chant Rospev in Russian Musicology. *Problems of the history and theory of Old Russian music*. A. S. Belonenko, A. N. Kruchinina (Ed.). (p. 109–123). Leningrad: Muzyka. [in Russian].

Надійшла до редколегії 24.01.2020 р.